

It's Gender, Stupid!

Over hoe de Nederlandse wetenschap en politiek over homofobie heen kijken

Laurens Buijs
Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR)
Universiteit van Amsterdam

Eutopia 30 (November 2012)

<http://www.eutopiainstitute.org/2012/11/3827/>

HOMO-EMANCIPATIE SINDS FORTUYN

Homo-emancipatie staat sinds de Fortuyn-revolte in 2002 weer helemaal op de kaart in Nederland. Met zijn politieke doorbraak werd de acceptatie van homoseksuelen in één klap een 'maatstaf' voor het Nederlandschap: hij zette het neer als een van de kenmerken waarop de 'Verlichte', 'progressieve' Nederlanders zich onderscheiden van de 'pre-moderne', 'conservatieve' migranten, met name moslims. Dit Verlichtingsdiscours over homoseksualiteit werd gretig overgenomen door rechtspopulisten die hem volgden, zoals Ayaan Hirsi Ali, Rita Verdonk, en momenteel Geert Wilders. "De massa-immigratie heeft enorme gevolgen voor alle facetten van onze samenleving. Het [...] verdrijft Joden en homo's en spoelt decennia vrouwenemancipatie door de wc. De islam moet worden bestreden, de islamisering van ons land gestopt", zo valt prominent op de website van de Partij voor de Vrijheid (PVV) te lezen.

Dit laat zien hoe het praten over homo-emancipatie in Nederland is veranderd. In de jaren '60 en '70 haalde de homobeweging zijn inspiratie nadrukkelijk uit linkse ideologieën: emancipatie werd uiteindelijk gezien als het aanpakken van structurele economische en sociale ongelijkheid in brede zin. De huidige golf van homo-emancipatie wordt door volstrekt andere brandstof voortgestuwd: haar wortels liggen in de hierboven genoemde tegenstelling tussen de 'tolerante' Nederlandse cultuur versus de 'achterlijke' culturen van 'allochtonen' zoals de moslims –

een tegenstelling die zijn wortels heeft in het koloniale oriëntalisme uit de negentiende eeuw dat al 35 jaar geleden door Edward Saïd is bekritiseerd.

Al snel begon de hernieuwde politieke aandacht voor homo-emancipatie ook wetenschappelijke consequenties te hebben. Het kabinet-Balkenende II – de rechtliberale coalitie van VVD, CDA en D66 waarin onder andere Rita Verdonk als minister van Integratie furore maakte – deed snel na het aantreden een verzoek aan het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) om “de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland” te onderzoeken. Acceptatie onder groepen waarvan wij het tegenwoordig normaal vinden om ze aan te duiden met termen als ‘allochtonen’ en ‘etnische en religieuze minderheden’ moest een van de aandachtspunten van het onderzoek worden, wat een direct resultaat is van het feit dat het oriëntalistische Verlichtingsdiscours gold als een belangrijk cement tussen de coalitiepartners.

GRENZEN AAN DE NEDERLANDSE TOLERANTIE

Maar dubieuze intenties leiden niet noodzakelijkerwijs tot dubieuze consequenties. Het resultaat van het verzoek van Balkenende en consorten was namelijk het even imposante als relevante *Gewoon doen* uit 2006, een vuistdik onderzoeksrapport waaraan naast SCP-professor Saskia Keuzenkamp ook de Utrechtse godsdienstdeskundige David Bos en de Amsterdamse sociologen Gert Hekma en Jan Willem Duyvendak hun medewerking verleenden.

Uit dat onderzoek blijkt dat Nederlanders weliswaar zeggen homotolerant te zijn, maar dat deze tolerantie opvallende grenzen heeft: van homo's wordt verwacht dat ze zich aanpassen aan de gendercodes van de dominante heteronormatieve samenleving, die nog altijd gebaseerd blijken op traditionele opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Of zoals het SCP het verwoordde: “Men mag wel ‘zo’ zijn, maar moet verder ‘gewoon’ doen”. Terwijl in de nationale politiek en media voornamelijk werd gesproken over problemen met homoacceptatie onder migranten, hield het SCP de ‘autochtone Nederlanders’ zelf een akelig confronterende spiegel voor: ‘Jullie zeggen wel tolerant te zijn, maar in de praktijk valt dat nog vies tegen’.

Dit is een belangrijke bevinding, omdat het laat zien dat er kennelijk grenzen zijn aan het idee van de wereldberoemde ‘Nederlandse tolerantie’. Homo's die ‘te gek’ doen kunnen nog steeds op massale weerstand rekenen. Hier verwijst het woord ‘gewoon’ ook naar in de titel van de publicatie: nichterige jongens, mannelijke meisjes en transseksuelen vallen buiten de traditionele man/vrouw-hokjes die nog altijd stevig overeind staan in Nederland, en het feit dat zij dus geen ‘gewone’ man of vrouw zijn dient als legitimatie voor sociale uitsluiting.

Zo komt het dat de consequenties van het denken over gender en seksualiteit in het ‘moderne’ Nederland nog altijd akelig ouderwets

zijn. Lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders (LGBT's) zitten ook tegenwoordig nog jarenlang in de kast voor ze 'out' durven te komen, en dat uitgerekend tijdens de voor de seksuele ontwikkeling zo cruciale puberteit. Zelfmoordcijfers lijken onder LGBT-jongeren flink hoger dan onder heterojongeren. Pesterijen, scheldpartijen en ongepaste opmerkingen blijken op het werk, schoolplein en sportveld nog aan de orde van de dag.

DE NEDERLANDSE PARADOX

Een onderzoek van Gert Hekma, Jan Willem Duyvendak en mijzelf uit 2009 laat bovendien zien dat homo's zelfs in Amsterdam nog altijd zeer regelmatig met geweld te maken krijgen. De bewering van de PVV dat dit "voornamelijk door moslims, voornamelijk door Marokkanen" gebeurt is klinkklare onzin: witte, 'autochtoon-Nederlandse' jongens blijken dit in absolute aantallen net zo vaak te doen. We vonden dat de motieven van daders niet in religie, maar in heteronormatieve opvattingen liggen. Het feit dat het slachtoffer zich bijvoorbeeld 'nichterig' gedroeg, 'openlijk' flirtte of een roze broek droeg werd aangedragen als legitimering voor het aanbrengen van soms ernstig lichamelijk letsel. Saillant detail: de daders combineerden dit soort agressief gedrag regelmatig moeiteloos met opmerkingen dat ze 'echt niks tegen homo's' hebben – 'als ze maar normaal doen'.

Dat homo's in het 'moderne' Nederland nog altijd op allerlei manieren onderdrukt en uitgesloten worden lijkt haaks te staan op een andere bevinding van het SCP. In het rapport uit 2006 wordt namelijk ook data over homoacceptatie uit Europees vragenlijstonderzoek op een rijtje gezet. 'Attitudevragen' over bijvoorbeeld acceptatie van een potentiële homoseksuele politieke leider en steun voor gelijke rechten op het gebied van huwelijk vult geen enkel ander volk zo positief in als de Nederlanders. Dit is wat ik de 'Nederlandse paradox' noem, want hoe kan het dat deze optimistische cijfers gepaard gaan met het brede scala aan discriminatie en intolerantie waar homo's nog altijd mee te maken hebben?

Een belangrijk deel van het antwoord op deze vraag moet gezocht worden in identificatieprocessen, waar houdingen ten opzichte van homoseksualiteit ook onderdeel van zijn. Het idee dat je tolerant naar homo's bent hoort in deze tijd van Verlichtingsdenken bij het zijn van een Nederlander, en dus zullen mensen die zich meer Nederlander voelen ook sneller geneigd zijn een vragenlijst over het thema positief in te vullen dan zij die zich minder met het statische label 'Nederlander' associëren. Het is vanuit een antropologisch oogpunt niet verwonderlijk dat dit soort meetbare attitudes met statische conceptualisering en operationalisering weinig zeggen over daadwerkelijke acceptatie van mensen tijdens de eb en vloed van het dagelijks leven: hoe je jezelf verkoopt in een vragenlijstonderzoek is per definitie anders dan hoe je je daadwerkelijk gedraagt in concrete situaties.

Al met al is er dus voldoende aanleiding om zeer kritisch te zijn over de Nederlandse tolerantie: het is onderdeel van de mythevorming rondom het Nederlandse nationalisme, en de waarde ervan in concrete situaties lijkt beperkt doordat traditionele gendernormen nog altijd niet of onvoldoende worden uitgedaagd. Genoeg aanknopingspunten voor volgende SCP-publicaties, zou je zeggen. Het onderwerp staat immers nog altijd hoog op de politieke agenda en kabinet op kabinet trekt miljoenen uit voor homo-emancipatie, waardoor de SCP-studie sinds 2006 bijna elk jaar een vervolg kreeg.

'GEWOON' PUNTEN SCOREN

De stroom aan publicaties die volgden heeft inderdaad een schat aan informatie opgeleverd: zo werden al beschikbare data over het onderwerp nauwkeurig op een rijtje gezet, webfora doorgespit, houdingen van jongeren gemeten en homo- en lesbische ouderschappen onder de loep genomen. Inmiddels lijkt het een traditie van de Rijksoverheid en het SCP om in hun rapporten naar *Gewoon doen* uit 2006 terug te verwijzen: *Gewoon homo zijn* verscheen in 2007, *Steeds gewoner, nooit gewoon* en de publieksversie *Gewoon anders* in 2010, en *Gewoon aan de slag* in 2011. Maar waar het woord 'gewoon' aanvankelijk werd gebruikt als ironische verwijzing naar de verstikkende traditionele gendernormen in Nederland, verdwijnt de invloed van deze normen op homoacceptatie in de rapporten – en in de berichtgeving erover – na 2006 naar de achtergrond.

Het rapport uit 2010 is een uitzondering. Dan concludeert het SCP op basis van onderzoek onder homofobie onder heterojongens weer dat "de afwijzing van homoseksualiteit duidelijk te maken [heeft] met opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid". In het persbericht dat het SCP uitdoet met een samenvatting van de conclusies staat onder het kopje 'Homojongeren': "Homojongens die zich vrouwelijk gedragen zijn volgens de jongeren 'nep' en niet zichzelf." Maar deze conclusie volgt pas na twee alinea's over het kwantitatieve vragenlijstonderzoek, op basis waarvan het SCP zegt dat "homoseksualiteit steeds meer geaccepteerd" wordt: "Vergeleken met andere westerse landen staat de Nederlandse bevolking zelfs het meest positief tegenover homoseksualiteit", schrijven de onderzoekers, een zin die nagenoeg letterlijk in de meeste mediaberichtgeving over het rapport verscheen. Doordat statistische categorieën als etniciteit, opleidingsniveau en religie een sleutelrol spelen in de regressieanalyses van dit soort onderzoek, krijgt de invloed van bijvoorbeeld gendernormen op homo-acceptatie per definitie niet de aandacht die het verdient. Homointolerantie wordt zo al snel gereduceerd tot iets waar 'groepen' voor verantwoordelijk zijn. "Vooral bij laagopgeleiden, religieuzen en Turkse en Marokkaanse Nederlanders blijft volgens het SCP de acceptatie reden tot zorg", concludeert de NOS bijvoorbeeld op basis van het onderzoek.

Dit soort statische denken over homo-emancipatie gaat in de rapporten een steeds grotere rol spelen. Op verzoek van minister Plasterk presenteerde het SCP in haar rapport uit 2010 een "samenvattende maat" voor homotolerantie: een kwantitatieve "beleidsindicator" die weergeeft hoe groot het aandeel van de bevolking is dat een negatieve houding heeft tegenover homoseksualiteit. De Nederlandse homotolerantie in één getalletje, lekker makkelijk. Maar op de vraag wat eigenlijk nog de betekenis is van zo'n maat, waarin allerlei variabelen die attitudes van 'de Nederlander' moeten meten bij elkaar worden gegooid, wordt nauwelijks ingegaan.

Dit denken waarin homoacceptatie wordt gekwantificeerd met statische categorieën zoals etniciteit en nationaliteit resoneert prima met het gedachtegoed van Geert Wilders en andere nationalist en populist. Acceptatie van homoseksualiteit lijkt ook door wetenschappers steeds meer gezien te worden als een soort Eurovisie Songfestival, waarbij landen elkaar moeten aftroeven door zoveel mogelijk punten te halen. Nederland is "internationaal gezien nog altijd koploper", maar wordt "op de voet gevolgd" door Zweden en Denemarken, terwijl de Roemenen, Polen en Letten ergens "onderaan de rij bungelen" en Turkije de "hekkensluis" is, aldus het SCP in persberichten en rapporten na 2006. Maar met het meten van daadwerkelijke acceptatie heeft dit weinig meer te maken. Er wordt steeds minder rekening gehouden met de sociale dynamiek van gender in concrete situaties zoals het voetbalstadion, de middelbare school en de werkplek.

Daarom is het goed nieuws dat het SCP in 2011 met een rapport over homoacceptatie op het werk kwam, getiteld *Gewoon aan de slag*. Het SCP maakt daarmee precies de juiste beweging: weg van statische categorieën uit vragenlijstonderzoek, en richting daadwerkelijk gedrag in concrete situaties. De bevindingen zijn meteen interessant. Twintig procent van de geïnterviewde respondenten bleek op het werk niet uit de kast te zijn, bijvoorbeeld door ongepaste vragen, afkeurende blikken, flauwe grappen en stemmingmakerij. Bij transvrouwen neemt discriminatie op het werk schrikbarende vormen aan: driekwart geeft aan het afgelopen half jaar negatief bejegend te zijn, en pesterijen zijn aan de orde van de dag. Maar ondanks deze interessante bevindingen heeft het SCP ook hier weer kansen laten liggen. Zo wordt in het theoretisch raamwerk teveel geleund op het raadselachtige werk van Ilan H. Meyer over "minority stress", een soort stress dat veroorzaakt zou worden door het hebben van een andere "seksuele voorkeur". Maar de Nederlandse casus laat zien dat een benadering van homoseksualiteit die geen oog heeft voor gender tot paradoxen leidt: Nederlanders vullen in vragenlijsten in dat ze niks tegen homoseksualiteit hebben, maar in de praktijk blijken ze er toch nogal discriminatoire en grillige opvattingen op na te houden.

EEN ANDERE BENADERING

Het wordt daarom tijd dat het SCP gaat kiezen voor een onderzoeksopzet die voorbij statische categorisering gaat, en in staat is om de

dynamiek van homoacceptatie te vangen. Zo had bijvoorbeeld voortgeborduurd kunnen worden op het werk van relationele sociologen zoals Bruno Latour. Hij blijft erop hameren dat het van cruciaal belang is om cultuur te zien als de productie van identificatieprocessen die in relatie tot elkaar vorm krijgen.

Een cruciaal relationeel paar bij de productie van cultuur is mannelijkheid/vrouwelijkheid. Omdat homoseksualiteit alleen kan bestaan bij de gratie van deze dichotomie, is het belangrijk om in studies naar homoseksualiteit te zien hoe mannelijkheid wordt geproduceerd, en hoe dat per definitie altijd gebeurt in relatie tot vrouwelijkheid. De Nederlandse acceptatie van (én fobie voor) LGBT's van vandaag kan alleen begrepen worden als deze dynamiek in oenschouw wordt genomen.

Maar de trend is helaas een andere. Opgejaagd door het politieke klimaat wordt homo-emancipatie ook in wetenschappelijk onderzoek steeds meer gereduceerd tot cijfers over landen en 'etnische groepen'. Deze inspiratieloze manier van denken over het onderwerp wordt weerspiegeld in het maatschappelijk middenveld. Een organisatie als COC Nederland is al jarenlang de beweging aan het maken van activistische organisatie met diepe wortels in de homogemeenschap tot een kille lobbyclub die het zicht vooral op Den Haag heeft gericht. Het afgelopen jaar hebben zij bijvoorbeeld hard gelobbyd voor voorlichting over homoseksualiteit op middelbare scholen. Maar over wát er dan precies voorgelicht moet worden heeft voorzitter Vera Bergkamp met nog geen woord gerept. De Nederlandse homobeweging van nu is politiek behendig, maar inhoudelijk volledig leeg.

EEN AGENDA VOOR DE HOMO-EMANCIPATIE

Het is de hoogste tijd voor een nieuwe, ideologisch bevlogen homobeweging die weer een relevant verhaal te vertellen heeft. Een verhaal dat gebaseerd is op ervaringen van niet alleen homo's maar ook lesbiennes, biseksuelen, transgenders en anderen die afwijken van de gendernormen. Een verhaal dat afrekenet met het oriëntalistische Verlichtingsdenken van rechtspopulisten, en juist wijst op de sociale, culturele en historische parallellen tussen homofobie aan de ene kant, en islamofobie, seksisme en racisme aan de andere. Een verhaal dat verder gaat dan hameren op 'gelijke rechten', en dat wijst op het feit dat het aanpakken van economische ongelijkheid een noodzakelijke voorwaarde is voor het creëren van sociale gelijkheid. Een verhaal dat benadrukt dat echte emancipatie niet iets is van individuen of statische groepen, maar per definitie een collectieve inspanning is die de hele samenleving aangaat.

Pim Fortuyn kan worden gezien als de geestelijk vader van het uitsluitende oriëntalistische Verlichtingsdenken dat tegenwoordig domineert in discussies over homo-emancipatie. Maar hij was er zich in elk geval van bewust dat de maatschappelijke positie van homo's niet op zichzelf staat. "Het is niet voor niets dat homo-emancipatie altijd de emancipatie van vrouwen volgt", zei hij nog in een interview vlak voor zijn dood.

Nederland is nooit het moderne land geweest dat het zo graag wil zijn. Met al het politieke geweld van de afgelopen jaren, waarin men de mond vol had over de positie van homo's, is deze utopie ironisch genoeg alleen maar verder uit beeld geraakt. Dat wil niet zeggen dat de situatie uitzichtloos is. In veel populaire jongerenculturen worden de traditionele gendernormen op dit moment onder een groter publiek uitgedaagd dan ooit tevoren: er zijn wereldwijd miljoenen jongeren die zich kunnen identificeren met de karakters uit de hitserie *Glee* en met de muziek van Lady Gaga. Ongetwijfeld mede daardoor is de steun voor het homohuwelijk in de Verenigde Staten in korte tijd explosief gestegen. Het wordt tijd dat de wetenschap en de homobeweging zelf gaan volgen. Alleen door de macht van gender op waarde te schatten kunnen we de paradox ontrafelen van structurele homofobie in een land dat zichzelf op de borst klopt met zijn homovriendelijkheid.